

УДК 330.341

ІГНАТОВ Л.М., к.е.н,

ОМЕЛЬЧУК В.В.

м. Вінниця

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджені напрями впливу процесу тінізації економіки в Україні. Проаналізовані погляди вітчизняних та зарубіжних вчених щодо сутності та чинників тінізації економіки. Проаналізовано досвід роботи міжнародних організацій, спрямованої на боротьбу з відмиванням нелегальних коштів. Запропоновано зниження обсягів та рівня тіньової економіки шляхом удосконалення механізму управління на регіональному, національному, та світовому рівнях.

Ключові слова: економічні показники; ВВП; тіньова економіка; тінізація економіки; глобалізація; різнорівнева модель.

Аннотация. В статье исследованы направления влияния процессов тенезации экономики в Украине. Проанализированы взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно сущности этой проблемы. Проанализировано также опыт работы международных организаций, направленный на борьбу с отмыванием нелегальных денег. Предложено ряд шагов по сокращению объёмов и уровня теневой экономики путем совершенствования механизмов управления на региональном, национальном и мировом уровнях.

Ключевые слова: экономические показатели, ВВП, теневая экономика, тенезация экономики, глобализация, разноразноуровневая модель.

Abstract. This paper investigated the impact of areas of shadow economy in Ukraine. The views of domestic and foreign scholars on the nature and factors of the shadow economy. Analyzed the experience of international organizations aimed at combating money laundering of illegal funds. A decrease in the volume and level of the shadow economy by improving management mechanism at the regional, national, and global levels.

Key words: economic performance, GDP shadow economy, shadow economy, globalization, multilevel model.

Постановка проблеми. Однією з найбільш невідкладних задач сучасної світової економіки є проблема її тінізації. Боротьба з тіньовою економікою стала актуальним завданням для всіх країн світу. Так, поширення тіньової економіки названо Всесвітнім економічним форумом ключовим глобальним ризиком майбутнього десятиріччя [1]. Особливо актуальною ця проблема є для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні дослідження сутності тіньової економіки, чинників тінізації та методів її оцінки містяться в роботах вітчизняних та закордонних науковців, а саме: М.Алігмана, М.Бабича, А.Базилюка, З.Варналія, Т.Вахненка, А.Гальчинського, Д.Енсте, В.Мандибури, О.Мельникової, Г.Мюрдаля, М.Ніколаєва, В.Передборського, В.Поповича, Т.Приходька, Е. де Сото, О.Турчинова, Е.Фейга, Ф.Шнайдера та ін.

Однак за наявності великої кількості конструктивних думок, пропозицій, висновків й узагальнень визначена проблематика ще не має однозначного теоретичного і особливо практичного вирішення, тому питання впливу тіньової економіки на макроекономічні показники та економічну безпеку держави потребують більш детального дослідження.

Мета статті. Дослідження особливостей впливу тінізації економіки України в сучасних умовах. Для

досягнення поставленої мети були визначені та розв'язані такі завдання:

- вивчено вітчизняний та закордонний досвід щодо сутності та чинників тінізації економіки;
- вивчено досвід роботи міжнародних організацій, спрямованих на боротьбу з відмиванням нелегальних коштів;
- проведено аналіз методик, що використовуються при визначенні обсягів тіньової економіки та проведено аналіз методик, що використовуються при визначенні обсягів ВВП;
- проведено диференціацію заходів детінізації економіки;
- запропоновано різнорівневу модель зниження обсягів та рівня тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку України тіньова економіка стала предметом посиленого дослідження, обговорення на наукових конференціях, круглих столах і т.д. Сьогодні нею займається багато практиків і науковців: економістів, юристів, політиків і соціологів. Існуюче в Україні законодавство і заходи, спрямовані на боротьбу з нею, на практиці не дають позитивних результатів. Актуальність звернення до вивчення тіньової економіки зумовлено тим, що її рівень досягнув загрозливого характеру для розвитку суспільства.

За підрахунками експертів Світового банку, частка неформальної економіки в Україні становить близько 50%. Утім, оцінки українських податківців, опубліковані під час презентації Концепції реформування податкової системи, були більш оптимістичними. У вартісному вираженні це означає, що обсяг неврахованого ВВП, створеного в тіньовому секторі економіки за рік, складає близько 350 млрд грн [3]. Згідно з розрахунками Міністерства економічного розвитку й торгівлі України обсяг тіньової економіки в Україні останні п’ять років перебуває в діапазоні від 28 до 39% ВВП [4]. Про це йдеться і в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень “Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання”, яка була підготовлена до засідання круглого столу, присвяченого пошуку шляхів подолання цього складного й невідкладного питання [5].

Тіньовий оборот в Україні охоплює усі сфери господарювання і стадії відтворення: виробництво, розподіл, обмін, споживання благ. За оцінками експертів, найбільше присутній в торгівлі (80%), будівництві (66%), нерухомості (60%), гральному бізнесі (53%), громадському харчуванні (53%), засобах масової інформації (53%), транспорті і перевезенні (46%).

Якщо в Україні рівень тіньової економіки стабільно високий, то у багатьох країнах Західної Європи він постійно скорочується. Так, протягом 2003–2012 рр., Болгарія знизила цей показник з 35,9% до 32, Чехія – з 19,5 до 16,4%, Латвія – з 30,4 до 26,1%, Польща – з 27,7 до 24,4%.

Є проблеми і з умовами оподаткування – вони теж залишаються найгіршими і найскладнішими у світі. За цим показником Україна посідає 181-ше місце у світі.

Україна нині – абсолютний світовий рекордсмен за кількістю податків, зборів і обов’язкових платежів. За оцінками Світового банку, вітчизняний бізнес у тій чи іншій формі сплачує 135 різних видів податків. На другій сходинці – Румунія, в якій справляється 113 видів податків, на третій – Ямайка – 72 види податків. Водночас, у багатьох країнах, які прийнято вважати успішними, кількість сплачуваних видів податків є значно меншою. Наприклад, у Швеції та Норвегії вона становить 3, у Сінгапурі – 5, у Франції – 7, у Великій Британії та Фінляндії – 8, у США – 11.

Однак отримані результати не відбивають повною мірою ситуації, яка склалася в українському суспільстві. Австрійський економіст Фрідріх Шнайдер вважає, що тіньова економіка складає в Україні близько 57% від реального ВВП. Крім того, він наголошує на територіальному аспекті знаходження країни, яка досліджується. Розміри тіньової економіки, на думку Ф.Шнайдера, залежать від регіону. Так, на півночі Європи й у Скандинавії вона знаходиться в межах 10-18% від реального ВВП, у країнах Середземномор’я, на зразок Португалії й Італії, – від 20% до 25% [6].

Отже, реальний рівень тіньового сектора економіки України наближається до максимальних значень, що є загрозою економічній і національній безпеці

Таблиця 1.

Валовий внутрішній продукт України за 1990–2012 рр.*

№ з/п	Період	Валовий внутрішній продукт		Валовий внутрішній продукт на одну особу	
		одиниця виміру	сума	одиниця виміру	сума
1	1990	млрд крб	167	тис. крб	3
2	1991	млрд крб	299	тис. крб	6
3	1992	млрд крб	5033	тис. крб	97
4	1993	млрд крб	148273	тис. крб	2842
5	1994	млрд крб	1203769	тис. крб	23184
6	1995	млрд крб	5451642	тис. крб	105793
7	1996	млн грн	81519	грн	1595
8	1997	млн грн	93365	грн	1842
9	1998	млн грн	102593	грн	2040
10	1999	млн грн	130442	грн	2614
11	2000	млн грн	170070	грн	3436
12	2001	млн грн	204190	грн	4195
13	2002	млн грн	225810	грн	4685
14	2003	млн грн	267344	грн	5591
15	2004	млн грн	345113	грн	7273
16	2005	млн грн	441452	грн	9372
17	2006	млн грн	544153	грн	11630
18	2007	млрд грн	720,7	грн	15496
19	2008	млрд грн	948,1	грн	20495
20	2009	млрд грн	913,3	грн	19832
21	2010	трлн грн	1,083	грн	23600
22	2011	трлн грн	1,317	грн	28768
23	2012	трлн грн	1,409	грн	30865

*Таблиця побудована за джерелами [8], [9], [10]

держави. Такої ж точки зору дотримуються В.Юринець та С.Лондар [7]. З огляду на це виділяється один із пріоритетних напрямів сучасних наукових досліджень, а саме: розробка обґрунтованої довгострокової програми з детінізації економіки України.

Більшість європейських країн, включаючи Україну, використовують валовий внутрішній продукт (ВВП) як показник обсягу національного виробництва та економічного добробуту суспільства.

Аналіз показників таблиці дозволяє отримати такі результати: у 2012 році ВВП на одну особу з урахуванням "тіньового обороту" становив близько 51,2 тис. грн (з урахуванням 50% тіньової економіки, підрахованими експертами Світового банку, та 17%, які дораховуються Держстатом України до офіційного ВВП). Однак лівова частка цих доходів була вивезена з країни, вилучена з офіційного обігу чи зосереджена на руках населення. Причому важко не тільки чітко виміряти обсяги тіньового сектора, також досить складним є сам процес визначення механізмів приховування та відмивання найбільших обсягів "брудних" коштів.

Така ситуація обумовлена відсутністю прямих методів оцінки обсягів тіньової економіки, що пов'язано також із тим, що вимірювання тіньового сектора – досить складна справа, яка охоплює великий спектр економічної діяльності, при цьому учасники її постійно приховують. Про це саме говорить і М. Азаров, відзначаючи, що важко оцінити тінізацію у відсотках [11].

Причина тінізації, на наш погляд, в наступному: життя у нашому суспільстві організовано не за законами цивілізованого суспільства, а по "поняттях". Тут панують не право закону, а право сили, не інтереси суспільства, а інтереси корумпованих чиновників. Правова система, що створена законодавчим шляхом не працює на розвиток суспільства, а збагачення олігархічних корумпованих структур, казнокрадів, що відкрито грабують людей.

Якщо б в країні повсюдно панувало право закону і була сильна політична воля до наведення елементарного порядку, як це має місце у багатьох інших країнах, причин, на які вказують науковці, не існувало. Прикладом може служити Грузія, де колись панувала дуже потужна тіньова економіка, ніхто не міг повірити, що можна за кілька років за сильної політичної волі, отримати позитивні результати. За даними Т.Т. Ковальчука, голови ради банку "Аркада", професора КНУ ім. Т. Шевченка (підрахунки Ф. Шнайдера), у Грузії 5–7 років тому рівень тіньової економіки складав 65,9%. Нині рівень тінізації у Грузії нижчий, ніж у країнах ОЕСР і становить 20–21%. Щоправда, з приходом до влади в 2012 р. нових керівників є небезпека повернення ситуації у минуле.

Реформи, які намагаються проводити в Україні для наведення елементарного порядку, зниження рівня тіньової економіки і покращення умов для господарської діяльності носять формальний характер, вони ніколи не завершуються до кінця через саботаж

корумпованих чиновників, а тому, не дають позитивних результатів. Такі реформи лише змінюють або додають нові проблеми суб'єктам господарювання.

Приховуючи від обліку частину своєї діяльності, малий і середній бізнес усе ширше використовує практику роботи без оформлення договорів, а також намагається переводити свої операції у готівковий оборот з метою мінімізації оподаткування. За даними державної податкової служби України більш 95% українських роботодавців порушують трудове законодавство, а кожен п'ятий платить зарплати нижче прожиткового мінімуму. Ще більше підприємців видають гроші "у конвертах", ухиляючись від сплати податків. Багато малих підприємств реєструється на початку року і припиняють свою діяльність до початку наступного, таким чином не сплачуючи податків на зароблені кошти. За даними Інтернет сайтів заможні люди зі всього світу приховують в офшорах до \$32 трлн., у тому числі із України – \$167 млрд. Четверть найманих працевдатних українців, або майже 40% від усіх працюючих громадян знаходяться у тіні. Вони використовуються роботодавцем без укладання трудових угод та без сплати податку у бюджет.

Найбільшу шкоду суспільству, розвитку малого і середнього підприємництва, формуванню середнього класу, падінню іміджу країни у світі приносить корупційна складова тіньової економіки. В умовах тіньової економіки відбувся розквіт корупції. У 2012 р. Україна посіла 144-те місце в дослідженні рівня поширення корупції у 176 країнах, що його складає Transparency International. Україна опинилася серед найбільш корумпованих держав світу, поряд із Конго та Сирією.

Отримання чітких, достовірних та аргументованих даних щодо обсягів тіньового сектора економіки дозволяє розробляти обґрунтовані заходи щодо зміцнення економічної безпеки держави. Реалізація заходів, спрямованих на зміцнення економічної безпеки держави, базується в першу чергу на розробці та запровадженні дієвих нормативно-правових актів щодо протидії тінізації економіки, які повинні забезпечити зниження податкового тиску; створення більш вигідних умов працювати легально; створення системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; створення й запровадження ефективного фінансового контролю та створення ліберальних умов у сфері легальної економіки.

Прикладом концентрації зусиль у галузі боротьби з тіньовою економікою є MONEYVAL – Спеціальний комітет експертів Ради Європи із взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism – MONEYVAL), який став незалежним механізмом моніторингу в межах Ради Європи. MONEYVAL здійснює оцінку відповідності своїх країн-членів усім міжнародним стандартам у правовому, фінансовому та правоохоронному секторах

шляхом забезпечення того, що його країни-члени мають ефективні системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму [20].

Наступним прикладом міжнародної організації щодо протидії тіншовій економічній діяльності можна назвати Егмонтську групу (офіційну міжнародну організацію, що налічує 127 членів, які підключені до єдиної захищеної мережі з обміну інформацією). Метою її діяльності є проведення засідань для Підрозділів фінансової розвідки (ПФР) з усього світу з метою покращення співробітництва у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, а також сприяння впровадженню національних програм у цій сфері [21].

Крім того, уряд України, зокрема Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг України), активно співпрацює з іншими компетентними органами іноземних країн і міжнародними організаціями, які координують роботу з протидії відмиванню злочинно отриманих доходів: ООН; МВФ; Групою Світового банку; Інтерполом; Євразійською групою з протидії легалізації злочинних доходів і фінансування тероризму (САГ); Базельським комітетом; Вольфсберзькою групою; Організацією Північноатлантичного договору тощо.

Тіншова економіка здійснює значний вплив на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Ігнорування такого суперечливого явища, як тіншова економіка, створює реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держав, негативно впливає на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну та гуманітарну сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини з іншими країнами тощо. Високий рівень тіншізації економіки вкрай негативно впливає на імідж країни, її конкурентоспроможність та ефективність структурних реформ.

Активні дії населення, органів влади, підприємців призведуть до легалізації усіх секторів економіки, виробництва продукції, товарів, послуг. Детінізація економіки повинна стати першою пріоритетною та принципово важливою напрямком економічної політики країни. Реалізація зазначених та інших заходів щодо подальшої детінізації економіки сприятиме не лише формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку економіки, легалізації капіталу і суспільства в цілому, а й значному підвищенню конкурентоспроможності економіки та усуненню реальних загроз національній безпеці держави.

Стратегічною метою детінізації економіки є істотне зниження рівня тіншізації шляхом створення сприятливих умов щодо залучення тіншових капіталів до легальної економіки та примноження національного багатства. Виведення на "світло" тіншових капіталів сприятиме суттєвому збільшенню національного інвестиційного потенціалу, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню

довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на розвиток і зростання, сприятиме забезпеченню економічної безпеки держави.

Висновок

Основні заходи спрямовані на зниження рівня тіншової економіки в Україні:

1. Зниження податкового навантаження на підприємства та населення й одночасне посилення відповідальності за несплату податків.

2. Позбавлення надмірного втручання влади у справи бізнесу, забезпечення дієвої системи відшкодування матеріальних та моральних збитків, завданих суб'єктам господарювання у результаті некомпетентності окремих представників держави.

3. Впровадження нових норм закону з метою захисту прав легальних власників (враховуючи державу).

4. Реформування системи оплати праці, яка унеможливить практику надавання зарплати "у конвертах".

5. Підвищення рівня якості послуг, наданих інформаційними центрами при всіх соціальних службах та пенсійному фонді, з яких будь-який громадянин зможе дізнатися про нараховані йому кошти, розмір пенсії, яка йому належить тощо.

6. Проведення інформаційних кампаній у ЗМІ про заходи держави у боротьбі з тіншовим сектором, про довгостроковий негативний ефект отримання заробітної плати без сплати соціальних відрахувань і про переваги роботи в легальному секторі економіки для бізнесу.

7. Масштабне наукове вивчення природи тіншової економіки, її структури, мотивів, методів, та вироблення рекомендацій щодо їхнього усунення.

8. Активні заходи із подолання корупції в центральних і місцевих органах державної влади: звільнення від відповідальності суб'єктів господарювання за подання хабарів у попередні періоди в разі викриття з їх допомогою фактів хабарництва державних службовців, відкритість результатів діяльності правоохоронних органів із викриття фактів хабарництва.

9. Впровадження відповідальності державних службовців за незаконні дії чи бездіяльність, які завдали збитків суб'єкту господарювання.

10. Оптимізація чисельності та структури органів виконавчої влади, забезпечення їхнім працівникам оплати праці, яка б гарантувала високий рівень життя. Необхідно розробити чіткий механізм ротації керівних управлінських кадрів, який би передбачав залучення до управління найбільш професійно-підготовлених осіб. Має діяти механізм зворотного зв'язку між тривалістю перебування на керівних посадах та результатами діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2011 / World Economic

- Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>.
2. Бучко М. Б. Сучасна корислива економічна злочинність та заходи її попередження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: спец. 12.00.08. "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / М. Б. Бучко; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 21 с.
3. Прихований ресурс: як оцінити обсяги тіньового сектора? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/prihovaniy_resurs_yak_otsiniti__obsyagi_tinovogo_sektora107214.html.
4. Рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/ECONOMICS/riven_tinovoyi_ekonomiki_v_ukrayini_stanovit_52,894238.html.
5. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. – К.: НІСД, 2011. – 31 с.
6. Через кризу в ЄС процвітає тіньова економіка, особливо в Ірландії, Британії та Іспанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/finance/18apr2009/tenevaja.html>.
7. Юринець В. Особливості функціонування тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс] / В. Юринець, С. Лондар.- Режим доступу: <http://soskin.info/ea/1999/11-12/19991278.html>.
8. Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/ВВП>.
9. Населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat6.stat.lviv.ua/PXWEB2007/>.
10. Населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat6.stat.lviv.ua/PXWEB2007/ukr/publ/2010/publ2010.asp>.
11. Азаров М. Податковий кодекс спрямований на виведення бізнесу з тіні [Електронний ресурс] / М. Азаров. – Режим доступу: <http://news.ligazakon.ua/news/2010/9/22/30487.htm>.
12. Рекомендації щодо інтегральної оцінки обсягів тіньової економіки. Затверджено наказом Міністерства економіки України від 3 червня 2005 р. № 156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basept/uasmtfie/index.htm>.
13. Рівень тіньової економіки у 2012 р. становив 45% ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/572605-prasolov-riven-tinvoji-ekonomiki-u-2012-rstanoviv-45-vvp.html>.
14. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика: [монографія] / І. Мазур. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – 239 с.
15. Шепеленко О. В. Трансакційні издержки в переходній економіці: проблеми теорії та практики: [монографія] / О. В. Шепеленко; МОН України. Донецький нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Донецьк, 2007. – 360 с.
16. Базилевич В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 36-44.
17. Олейник А. Інституціональна економіка / А. Олейник // Вопросы экономики. – 1999. – № 6. – С. 136-147.
18. За оцінками МВФ, частка тіньової економіки України становить близько 20% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/economic/po-otsenkam-mvfdolyatenevoyekonomiki-ukrainy-sostavlyayet-13112012141100>.
19. Україну виключено з "контрольного списку" FATF [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparentukraine.org/?p=3443>.
20. Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/default_en.asp.
21. Державна служба фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=536&art_id=10571&lang=uk.